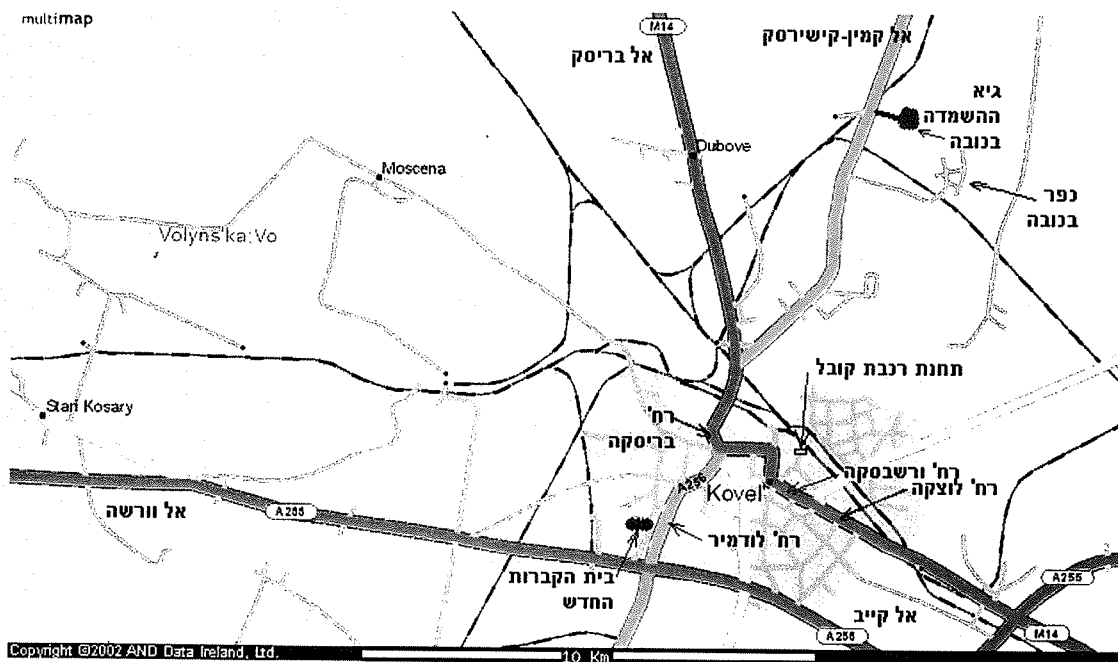

(דיווח חלקי ומתייחס רק לגיא ההשמדה בכוכבה)

אתר ההנצחה בכוכבה: עובדות ופרטים.

סימני דרך אל אתר ההנצחה:

מרחק משוער מהאתר ההנצחה למרכז קובל (השוק הבריסקאי) כשמונה קילומטר. מכיכר השוק יש לנסוע לכיוון צפון לאורך רחוב בריסק. חולפים על פני שתי קבוצות של מסילות רכבת (בכל אחת מהן 4 נתיבים). בצומת שלאחר מכן פונים ימינה (צפון מזרח) לכיוון קמינקה שירסק, או לגורקי (ולא לכיוון העיר בריסק- צפון מערב). ממשיכים וחולפים על פני שיכונים, בנייני מגורים, מפעלים ומחנות צבא שבשולי העיר. חולפים על פני פניה ימינה לכיוון הכפר בכוכבה, כאשר ממול, בצד השני של הכביש, מוצב שלט "קובל" המורה על תחילת/סוף תחום העיר קובל. ממשיכים ישר (לא פונים לכפר בכוכבה), עוברים על פני מסילת רכבת נוספת (לקמינה שירסק). לאחר כ-800 מטר, לפני עיקול הכביש שמאלה, יש שביל צר בצד ימין של הדרך המוליך לאתר ההנצחה.

סימנים נוספים לזיהוי השביל: כ-300 מטר קדימה ישנה הצטלבות מסילת רכבת נוספת.

אתר ההנצחה:

אתר ההנצחה שולט על הסביבה. האתר נמצא על גבעונת חול המורמת כמטר מהסביבה ושעליה נבנה תל בגובה של כמטר וחצי, הכולל משטח ביניים ומשטח עליון עליו ניצבת מצבת גרניט שחורה הכתובה בשפה העברית. 9 מדרגות ממוזאיקה אדמדמה עולות למשטח העליון. המצבה ניצבת בחלק הקדמי של המשטח העשוי מרצפות בטון גדולות. משטח מוזאיקה מוביל מהמדרגות לבסיס המצבה העשוי מפלטות גרניט שחורה. בחלק האחורי של המשטח העליון מוצבת מרצפת מוזאיקה אפרפרה בה מוטבע סמל המגן דויד.

חידוש נוכחי של פני האתר:

סביב המשטח האמצעי (כולל המדרגות היורדות למטה) הוקמה גדר בטון בגובה 30 ס"מ מעל הקרקע ועליה 26 עמודים בגובה 60 ס"מ אליהם מחוברת שרשרת כבדה. הגדר תוחמת ומבודדת את האתר מהסביבה הטבעית בו הוא ממוקם: מבעלי החיים, מהעשבים, מהשיחים, מהעצים המתרבים במהירות מסביב.

כמו כן המשטח העליון וקירות התמך בין המשטח העליון לאמצעי ישופצו, ימולאו בבטון כנדרש. מדרגות המוזאיקה יתוקנו בהתאם למגבלות. שיפוץ זה זמני בלבד (יעיל לשנים ספורות בלבד).

העיקרון של התוספות והתיקונים של האתר הוא מצד אחד הדאגה לאריכות ימים מירבית של האתר ומצד שני- היות והאתר מבודד לגמרי- לא מומלץ להכניס באתר אביזרים "יקרים" אשר יעודדו את הכפריים לפרק ולהשחית אותם: יש להקים מבנה פשוט שישרוד לאורך זמן.

שינויים עתידיים של האתר:

פעולות התיקון שנעשו על המשטחים המרוצפים הן זמניות ולא יכולות לשמש פיתרון של קבע. ישנן כמה אפשרויות לפיתרון ההרס והבלאי העתידי של האתר:

1. משטח עליון ותחתון חדש של בטון שיחליף את המרצפות (בשברות, ניתקות, צמחיה עולה בהן):

בניית משטחי ריצפה מסיביים של בטון אשר ימנעו אפשרות תזוזת המצבה ביחד עם האדמה שמתחת.

2. גילוח המשטח העליון והורדת המצבה למשטח האמצעי על מנת לצמצם תזוזת האדמה מתחת לאתר ובניית ריצפת בטון חדשה.

3. לא לשנות דבר בריצוף הקיים אך יש לקחת בחשבון שתידרש החזקה מונעת אחת לשלוש שנים לערך.

הערות נוספות:

א. אפשרות גידור גיא ההריגה משני צדדיו, חסימת השביל הקיים כך שתימנע המשך רמיסת אזור הקברים. לפעילות זאת נדרש כמובן אישור מהשלטונות.

ב. השביל מהכביש הראשי אל אתר ההנצחה נראה לא מכובד בלשון המעטה. בצידו השביל, ועד לאתר ההנצחה, פזורים פה ושם ערמות אשפה וגרוטאות בלתי מתכלות. יש להביא זאת לידיעת השלטונות. יש לבדוק אפשרות להתקין שלט בכניסה לשביל המציין שהמקום קדוש.

ג. יש לשקול ליד המצבה התקנת מתקן להכנסת נרות הנשמה החשופים לרוחות הנושבות.

ד. על פני המצבה (אבן גרניט שחורה), מקדימה ומאחור ישנם סימנים ראשונים של השחתה. חריטה במכשירים חדים של המקומיים.

והאחרון-אחרון, כאוב ולא הביב:

כהכנה לנסיעה התקשרתי לשלומית גיסיס (ז"ל- נפטרה לאחרונה) והיא תארה לי שגיא ההריגה מלא בעצמות אדם (שנת 1990): "נדמה לך שאתה הולך על הוריך וקרובי משפחתך". גרשון פוגץ' ז"ל אוסף בשנת 1990 עצמות בשטח ומביא אותם לקבורה בישראל. סימה שיכמן מתארת עצמות ואפילו גולגלות שהתגלו בשטח, אותם דאגה להביא לקבורה (1994).

באופן כללי ניתן לומר בהכללה שעצמות אדם אינן מפוזרות היום בשטח. השטח מכוסה ברובו עשב המונע חשיפה עתידית של שכבות האדמה. בסיוורים הנרחבים בגיא ההריגה, לאורכו ולרוחבו, גילינו פה ושם שברי עצמות אדם. אספנו מעט מהחול הקדוש ומהאבנים הפזורות בשטח והבאנו אותם ארצה.

(צבי רז)

ערב יום כיפור: מסע חזרה מגיא ההריגה אל הכיכר הבריסקאית **צבי רז (2002)**

יום ראשון, ערב יום כיפור תשס"ג. בוקר סגרירי למדי בעיר קובל, פלך ווהלן שבאוקראינה. הימים הקודמים היו חמימים, כמעט חמים מדי. אך בערב הקודם השמיים קדרו לפתע והבוקר גשם טורדני מטפטף. שישים שנה מלאו לרצח ההמוני של יהודי קובל שהובלו ליערות הכפר בכובה ובבוקר לוקח אותנו הגוי, נהג המרצדס הצהובה, אל אתר ההנצחה שבכובה. אנחנו שותקים והמכונית מתקדמת במהירות על גבי המהמורות בכביש המצולק. חוצים פסי רכבת, מפעלים נטושים, בתים מוזנחים ומתקלפים ואנשים אפורים המהלכים בצדי הדרך. וכבר מחוץ לעיר, מוקפים ביערות ובעצים רעננים ועשב רך הפורח בשוליים. באתר ההנצחה טפטוף הגשם פסק. כמנהג ערב יום כיפור מדליקים נרות זיכרון. שלושה נרות נשמה ליד המצבה השחורה. לזכר סבא וסבתא, זאב ובלהה צוריף, ולזכר דודה מינה, בת הזקונים, שנשארה עם ההורים בקובל ונרצחה על פי השמועות כשברחה מהגטו אל העיר בריסק ליטובסק. הלהבות החלושות של הנרות מפרפרות ברוח ואנו מנסים להגן, למצוא להם מסתור מאחורי גב המצבה הרחב. אך הנרות יכבו טרם זמנם, אין אשליות. המלווים חוזרים העירה ואני נשאר בודד בשטח ההריגה. פרקי תהילים, אותיות נשמה: לזכר קהילת יהודי קובל. עברו שישים שנה וכל-כך שקט כאן, הדממה כאן כל-כך מוחלטת ועמוקה שהיא חודרת ומרעישה את כולך. נפרדתי מהמקום ואני מתחיל במסע רגלי, מסע סמלי חזרה לעיר קובל. המסע ההפוך- אל החיים. אני הולך בשביל ובלי דעת סוטה ונמשך לעבי היער. יתושים שלאחר הגשם מזמזמים סביבי, עצים סבוכים, ענפים כרותים עוטים ירוקת, פירות יער אדומים, שחורים, שלל פטריות לא מוכרות, נשירת עלים מצהיבים של תחילת סתיו. אוירה שקטה, שקטה מדי. אני נזכר בסיפורים של הניצולים שחיו שנים במסתור ביערות שבסביבה. אכן יש מקומות מחבוא- שקעים רחבים המוסתרים מעין כל. נכנסתי לאחת מהשקעוריות שביער כשלתע אני שומע עיוושת עלים וקול רמיסת ענפים. אני מפנה מבט וקופא על מקומי. בצד הדרך כשלושה מטר ממני צועד גבר צעיר עם בגדי צבא מגומרים. אולי קוז'ק, אולי אוקראיני תעב בצע. הוא מתקדם לעברי, כאילו לא מבחין בי, ממשיך מעט קדימה ונעצר. מדליק לו סיגריה, מעלה עשן וממשיך הלאה. לוקח לי כמה דקות להתעשת ולפסוע במהירות וללא רעש בכיוון ההפוך. אני נכנס יותר לעומק היער ומאבד כיוון. מגיע לשדות בכובה, איכרים מסתובבים פה ושם וכלבים גובחים. אני נסוג לאחור, הרגשת פחד של אדם נרדף- של קורבן. זר, ללא כל יכולת תקשורת מילולית עם האנשים ובכיסו כסום כסף כביר במושגים מקומיים. אני חוזר ליער במהירות ומנסה ללכת בכיוון המשוער של הכביש. נע בזהירות דקות ארוכות עד שרעש מכוניות נשמע ממרחקים, הרעש מתעצם ולבסוף אני מוצא איכשהו את הכביש. אני מנגב את הזיעה הקרה. אחר כך הכל כבר קל יותר. פוסע בצידי הדרך המוליכה לקובל ומצלם נקודות ציון. מרחוק מלבין בית או שניים של הכפר בכובה, שלט גדול מציין בואך קובל, שדה של סלק, יער עבות נוסח היער השחור שבגרמניה, כלב בר, אולי זאב, עומד ומחכה בצד הדרך. נערים עם חכות על אופניים, ארבעה ציידים חמושים ברובים עם מדים מגומרים ועם קבוצת כלבים נכנסים לאחד היערות. בסיסי צבא, בתי חרושת נטושים, חומות, מגדל עם זרקורים, אולי שימש המקום כמחנה שבויים לרוסים שכרו את הבורות של בכובה. שער מחלזי עם סמלי כוכב, פטיש ומגל. שיכוני מוזנחים. תחנות הסעה, ספסלים עלובים. אני יושב על אחד מהספסלים ואוכל כריך- לחם שחור וגבינה צהובה מקומית. טעים להפליא לאדם רעב. שותה מהמים וממשיך קדימה. מסילת רכבת רבת פסים, בצד הדרך צלב ברזל מגודר עם פרחים מלאכותיים ועוד מסילה וכבר בפאתי רחוב בריסק. שלוליות בצידי הדרך, פרות, תיישים, תרנגולות כהות נוצה. מצלם בית מוארך שנראה מאוד יהודי, אולי שימש לתלמוד תורה, ועוד בית, ועוד בית. אפיק הטוריה שנחסם, גשר בריסק שאיננו עוד. שולי השוק וכיכר בריסק ממנה נשלחו יהודי הגטו של ה"שטאט" אל מותם בכובה משם יצאתי לפני כשלוש שעות. הכיכר מגודרת ומשמשת מגרש ספורט עלוב למדי לבית הספר הסמוך. כבר גדולה, כעשרים וחמישה זונם שטחה, לתוכם נזחסו מבוהלים ומבוהלים עד מוות סבא וסבתא ביחד עם עשרת אלפי היהודים. מכאן הם הוסעו לדרכם האחרונה. כבר אחר הצהריים של ערב יום כיפור, אך ממול העסקים כרגיל. בכנסיה המחודשת והמקושקשת במרזבים ובטעם רע נערכות עתה שתי חתונות האחרונות להיום. כאן הכומר האנטישמי עלה על עץ ונשא דרשה בה דרש להסגיר לגרמנים כל יהודי שהם מגלים. הכומר מברך עתה את הגישרים, מכוניות מרצדס מהודרות עם בובות זורים וסרטים צבעוניים עליהם מחכות ליוצאים. תחילה יוצאות הנשים מהכנסייה ומטפחות ראש עליהן, ממש כיהודיות כשרות למהדרין. הגברים שיוצאים מסתובבים אל הכנסייה, קדים עמוקות ומצטלבים. חיוכים מאולצים וצילומים ואני ממשיך לעבר בית הכנסת הגדול שממול. בצד הדרך מספר גשים על פיגומים מטיחות במקצועיות בית משופץ. גם העבודה בבית הכנסת הגדול בעיצומה. למעלה, בקומת עזרת הנשים, עדיין רוחשות עשרות נשים העמלות על תפירת בגדים. יהודי הגטו הראשון, של "החולות", הובלו לכאן בדרך להשמדה.

סיימתי את הצעדה וחיכיתי למרצדס הצהובה שתאסוף אותי לארוחה המפסקת במסעדה שבדרך להורודליץ, קרוב למקום קייטנת הקיץ של יתומי קובל, אי-אז בימים ההם...

ג. יום כיפור בקובל שנת 2002

ביקור במסגרת שיפוץ המצבה שבבכוכבה: סימה שיכמן+צבי רז

לפני הצהרים של יום הכיפור יצאתי מהבית בו התארחנו, בכפר הצמוד לעיר קובל. בעיצומו של יום הצום: אני מעט רעב, מעט צמא- עוד תשע שעות נותרו לצום. התחלתי לצעוד על פי המסלול, הלכתי לכיוון העיר קובל. לאורך כביש ורשה-קייב, בשבילים שסללו ברגליהם הולכי הרגל הכפריים. שדות בשלל גזני הירוק פרוסים מאופק לאופק. תנועה זלה למדי של מכוניות בכביש הראשי. רעש המכוניות לא מפריע לפרות ולעצים הרועים בנחת באחו. ישישה כפופה הולכת מולי עם צמד דליים ואוספת את צואת הפרות. כאן לא מבזבזים דבר. מזג האוויר סגרירי, אך גשם לא יורד. מזג אוויר אידיאלי ליום הצום. אני עובר את נוזל טוריה שהפכו אותו בצד זה של העיר למין אגם מלאכותי המשולב באפיקי מים וביצות וממשיך לצומת. הפנייה ימינה היא לקובל ושמאלה ללבוב או לודמיר. קדימה היא הדרך לזורשה. אני פונה ימינה. ליד בית הקברות החדש שאיננו עוד ניצב בית ספר תיכון שוקק חיים. הפסקת צהרים במקום. על הדשאים הקמלים, שמתחתם קברים ובורות קבורה המוניים, מסתופפת חברת נערים. מעשנים בוזשאי ומשחקים משחקי מזל. היכל התרבות של קובל הבנוי בליבו של בית הקברות פתוח לקהל. מדי פעם נכנס או יוצא מישור אפור מההיכל האפור. סימה ילידת המקום סיפרה בביקור קודם באתר קדוש זה על מאבקים למניעת הרס בית הקברות. היא סיפרה על העצומות ששלח אביה המנוח לשלטונות הסובייטיים שעיכבו את הבנייה במשך שנים, סיפרה על מצבות ששדדו אנשי הממשל ועל מאבקה בהם. על עובדים מבוהלים בהיכל התרבות החדש ששמעו ללא הרף קולות של המתים מתחת לרגליהם והתפטרו מעבודתם. על פגישות עם ראש העיר ועל כמרים שהממשל רצה להביא להתפלל במקום כדי להסיר את הקללה הרובצת על ההיכל. אני הולך בשבילי ההיכל המקולל ומביט סביב, מחפש איזה סימן מבית הקברות שנהרס. ספר קובל שזור בסיפורי זוועה רבים שקרו והקשורים לבית קברות זה. ציטוט: "**כשחיסלו את אנשי המכונית הראשונה, נצטוו אנשי המכונית השנייה להתפשט, הקריבו לבור וחיסלו. וכך חזרה ונשנתה הזוועה עד תום האחרון שבקברות. הקברונות לא הוציאו אפילו הגה מפייהם. הלבבות היו מאובנים. לא בכו ולא התייפו. בעל לא דיבר עם אשתו וחתן לא דיבר עם כלתו שנצבה לימים...**" אלפי יהודי קובל נלקחו ונרצחו ממש בבית קברות זה. גריות שנאספו לאחר רציחתם ברחובות ובגטאות, הובאו לסאן לקבורת אחים. הממשל הסובייטי ועיריית קובל החליטו (בסביבות שנת 1980) שהיות ובית הקברות לא פעיל הרבה זמן- אין לציבור עניין באתר זה ומחקר אותו מעל פני האדמה. סביב היכל התרבות שנוהל בחטא ורוע לו דשא צהבהב ולא מטופח של שלחי קרן. עובדת עיפה מנקה את השבילים המרוצפים מהלכלך שהצטבר ומהעשבים השוטמים שצמחו בו. הוא מביטה בי ההולך הנה והנה בעיניים תמוהות. אני פוסע לכיוון המצבה הבודדה שנשכחה בטעות באתר. סימה סיפרה לי אודותיה יומיים קודם לכן. עמוד אבן שטוב, טמון כמעט כולו באדמה. אני מנסה לפענח את הכתוב עליה: "**אסתר בראת(..) הונינוש(..)**". האותיות החרוטות כמעט מחוקות. אני ממשיך ומסיר באזור. אין יותר שאריות של מצבות, רק פה ושם שבירי שיש קטנים. בסמוך, שלד של מבנה- קולג' לרפואה- שבניו הופסקה בצוק העיתים. בקומה הרביעית של המבנה, בין ציורי הגרפיטי, מתנוסס גם צלב קרס גדול. נראה שהושקע בציור מחשבה ויד של אומן. אני ממשיך ברחוב וולדמירסקיה- בעבר רחוב לודמיר- לעבר מרכז העיר. בצידי הדרך ליד כמה פירות יער, ליד כמה גזרים, ליד צנצנות ממתקים מאובקות המוצבים על שולחנות מתקפלים, יושבות וקנות חרוטות ומזכות מסבלנות אבי-קץ ללקוח מזמן. שדרה קצרה ויפה של עצים עבי גזע. ודאי שרד מאותה תקופה בו הסיעו את היהודים במשאיות מבית הכנסת הגדול לבית הקברות החדש. אני מנסה לאמוד בכמה גדלו ועברו עצים אלו בשישים השנה של קובל ללא יהודים. מצלם בית ישן הנראה יהודי- שני חלונות קטנים וקשתיים חבורים יחד כלוחות הברית. בחצר שמאחור מסתובבות תרנגולות ועיזים. אשה זקנה, אולי שריד של הימים ההם, יוצאת מהבית ומהלכת בשבילי הגן. איזו אידלייה, אידלייה בכפר שבלב העיר. התרנגולות מקרקרות להן, מלאות בשר ונראות מאושרות למדי. אני מהרהר ביום השחיטה שלהם הקרב ובא. גוי טוב לב פונה אלי ומדבר. אני מנענע בראשי לאות "לא" ומצביע על שפתי החרבות. מצטער אוקראיני חביב: אני לא מדבר ואני גם לא מבין דבר. "אה" הוא אומר כאילו בהבנה והולך לו. הגיעות הפרטיות מלאות בתפוחי עץ ירוקים, צהובים, אדומים שנשרו על האדמה ואין אוסף. ריח סמיך ומתקתק של תפוחים נרקבים עולה באפי. אני בולע ריר, השפתיים יבשות. עוד כשבע שעות לצום. גשר טריסק לשעבר. היום הנחל לא עובר פה. רק ביצות בתוואי הנחל נותרו לזכר הימים ההם. ציטוט: "**כל מכונית לוחתה תחת משמר מזויין של 16 שוטרים. המכונית זה בכוח רחוב טריסק, בעברם על פני הנהר, הטילו הקרבנות את תכשיטיהם המימה. בדרך ראיתי אנשים קופצים מהמכונית. השוטרים נתנו לכל אחד לקפוץ, אולם כשהקורבן ירד מהאוטו- קבל מיד כדור בראש."** ממש כאן זה קרה. אני סוטה מהרחוב הראשי השפוך בזמנו ונכנס פנימה לאורך יובל הטוריה האבוד. גדות הביצה עשירים בצמחייה. אשה לא צעירה קוצרת דשא עם מגל. אזרחת שומרת על הברושים המשייטים במים עכורים וירקקים. הברושים הממושעים יוצאים מהמים מסחרים בטור עורפי, מקשקשים ומנערים את המים מכנפיהם, חוצים בביטחה את הכביש הלא סלול ונכנסים לחצר מבטחים. במים הירקקים אני מבחין בבובה זקנה הצפה על פני המים. גם אותה אני מצלם. בהמשך ניצב קטן ועלוב גשר מצייבאב שאיננו יותר גשר- נוזל הטוריה לא מגיע לסאן יותר. ממול בית מעניין. אני חוזר לכיוון הכיכר הבריסקאית האורורה ממנה נשמעים עתה צווחות של ילדי בית ספר מאושרים. היו כאן צווחות אחרות: "**אולם חיש מהר נגזרו כל חלומותינו. כחתף השתפרו על הכיכר מכל עבריה כ- 4000 אוקראינים מזוינים. היינו מוקפים. ראינו בעליל, ששחיטה גדולה ממשמשת ורבה."** וממשיך יוסף אברך הי"ד בפנותו לתוער שבכיכר: "**נער נפל! זה, כמה כוחות שוקעו בטפוחו החניט. בניו בית מקדש, גמנסיה עברית לתפארת, ועתה עולה הכל באש...**" ואל הגרמנים אמר רגע לפני שברצח מול כל העדה: "**עם ישראל שרה עם איתני עולם. זכרם אבד ואנו קיימים ונחיה לעולמי-עד. הרבה הורגים קמו עלינו, ראינו במפלותם ונראה גם במפלתכם. אל תדמו שתזכו במלחמה. תבוסתכם קרובה לברא. תבל, תבל מאד, שעייבו לא תראינה במפלתכם."** יוסף טורה ובמקום פרצה מהומה וקטל יהודי קובל החל רישמית. ועכשיו ערב יום כיפור ובתוך הגדרות שתוחמות את הכיכר משתובבים להם ילדי בית הספר האוקראינים הזכים והטוהרים וצורחים וצורחים. מורה נחפזת להכנס מבעד לשער, גער יוצא מאוטובוס מעשן, קופץ מעל הגדר החלודה ובלע פנימה. השמיים בצפון מתקדרים במהירות, גשם עדיין לא יורד. אני מודד את הכיכר לאורכה ולרוחבה ומצלם את הסמל המהודר שעל בית הספר האפורי. גשם החל לרדת על הכיכר וכמעט מייד מפסיק. אני עומד מול מתחם הכנסיות, שני צעדים מכיכר השוק- מרכז ה"העיר". מספרים שפעם-פעם, אי-אז בזמנים אחרים, יצאו להם מצד אחד הגויים מהכנסייה והיהודים מבית הכנסת הגדול הסמוך לסאן והיו מתערבבים אלו באלו ומשוחחים בעיניינים שברומו של עולם... אני חולף על פני בית הכנסת הגדול. כאן עובדים היום

במרץ, עוד אחזור לבית הכנסת לקראת תפילת בעילה. ושוב על גשר ורשבסקה הניצב בצד שרידי הגשר החרוס. הקרקס על גדת הטוריה, ליד רחוב מונפוליובה של אן, כבר קיפל את אוהלו ונעלם כלא היה. אני יורד מהכביש ופוסע לאורך הנחל לכיוון צפון. הנחל מסודר כאן ודי רחב, טיילת וסידורי פיקניק בשני הגדות. "שייגין" עגמומי מתישב על גזע עץ כרות ולוגם לאיטו בירה. משאיר את הבקבוק על הגזע. ומתרחק לעבר השוק. זוג אהבים יוצא מבין השיחים העבותים, מנער טיפות גשם ומתרחק לו. עצוב כאן בפארק ולאמיתו של דבר די עלוב. כאן שכנה לה גמנסיה "תרבות". אין לה שום שריד וזכר. בונים כאן בתים פרטיים, אפשר לומר בתים מפוארים. אני ממשיך ברחובות הצדדיים והשקטים ומגיע לתחנת הרכבת. בצד התחנה שוק ענק עם אין ספור מבוכים. כאן מרכז הקניות האמיתי של העיר החדשה. כמעט באדישות של אדם שביטנו מלאה אני הולך בין הדוכנים המלאים דברי מאכל. מהלך בשבילים סלולים ובכאלו המלאים בברץ ובשולליות. ראויים לכל שבח העגבניות של קובל-אמיתיות בטעם של פעם- לא מרוססות וישר מן השדה. הדגים, המליחים, פעורי פה מולי, פרוסים על משטחים גדולים ומחכים לקונה. הכל בשוק אמיתי וטבעי, נושם ופרעם יום אחר יום, שבעה ימים בשבוע. שום דבר כאן לא מיופף לשאת חן בפני תיירים ראיים, או אורחים לרגע. מחוץ לשוק, בקרבת תחנת הרכבת, מתגודדים כעשרה חלפני כספים ובידם ערמת שטרות נכבדת. ראוי לציון שגם חלפני אחת ביניהם. החלפת הכספים לא חוקית אך היא נחלת הכלל- באים, מחליפים דולרים במטבע מקומי ונעלמים לתוך השוק. תחנת הרכבת של קובל משופצת פנים וחזן ונאה למדי. בפנים מסכים אלקטרוניים- לוחות זמנים לרכבות יוצאות ונכנסות. שני אולמות המתנה מודרניים ונעימים. פה ושם מסתובבים שוטרים, אך לא נתקלתי בעיר באיזה אירוע המצדיק נוכחות משטרה. והלאה, לעבר הגטו שב"חולות". תוואי הרחובות באזור זה שונה והרחובות אינם דומים לרחובות של פעם. מחנה צבאי שוכן על חלק מהשטח, וגם הוקם פה מדרחוב וגינה עם לונה פרק מיישן. גשם מטריד הזל לרדת ואני מסתתר מול המלון שבמדרחוב. בעת ההמתנה אני נפגש בצורה מיקרית בסימה הסרה לבקר מכר בבניין שבפתחו אני ניצב. הצום היום קל - שנינו מסכימים ונפרדים. המשך מסע אל גמנסית קלרה ארליך ובדרך צילום של כמה מבנים ישנים. חלון מיוחד על גג אלכסוני של בית מרוצח ובגומחה תבליט מזמנים טובים יותר: "1934". על פי תרשים ספר קובל בהמשך הרחוב, במפגש עם פסי הרכבת, אמור היה להיות המעבר אל קובל השנייה. לא קיים מעבר שכזה, לא פה בכל אופן. ואף על פי כן האנשים מצאו פירצה וחוצים בזה אחר זה את מסילות הברזל הרבות, מסתכנים במעבר מתחת לקרונות המסע העלולים בכל רגע לנוד. לצופה מהצד זה נראה מסוכן להחריד, אך זרם העוברים ושבים (כולל גברות חסודות) הניע מתחת לקרונות לא נעצר לרגע. מנגד מתנשא מגדל המים הישן של העיר ובצד מבדוק פעיל של קטרי רכבת. אכן, קובל היתה ונשארה צומת חשובה על מפת הרכבות של אוקראינה. ברחוב המקביל לגמנסיה נבנתה כנסיית עץ גדולה בסיגנון שבדי שהגישה אליה משום מה חסומה. אני חוצה את רחוב לוצקה ומגיע לרחוב פומניקובה המקביל לו. היום זה הרחוב הארוך ביותר בקובל. אני חוזר שוב לרחוב בו נולדה אימי, הולך וחוזר, הולך וחוזר ליד בית מספר 37. לא בטוח אם הבית המסויים הוא הבית, יודע רק שזה האזור של בית מגורי סבא-סבתא. מנסה ללמוד, להצמד להנחיות שקיבלתי בארץ. הרחוב שינה שמת לא פעם וגם מספרי הבתים השתנו בודאי. בתחילת הרחוב בנייני חמש קומות מכוערים שנבנו לאחר המלחמה מתחת להריסות הבתים שחרבו. לבסוף אני מחליט שעל חורבות בית המשפחה שוכן היום אחד מהבניינים המכוערים האלו. הכנסייה הקתולית המגושמת שבתחילת הרחוב, ששימשה אז רקע לצילומי בני המשפחה, איננה עוד. מספרים שהגרמנים התבצרו בה והצבא הרוסי נאלץ להפיצה ולהרוס אותה. עכשיו בונים כנסייה חדשה וצנועה בשולי מגרש הספורט שקם על חורבות הכנסייה הישנה. אני פונה לכיוון לודמיר, לרחוב המקביל לפומניקובה. כאן עדיין הכביש מרוצף באבנים, כמו בזמנים ההם. עוד כשעה וחצי לצום ושוב אני סר בפעם האחרונה לאזור בית הסוהר ובית היתומים שמולו. בלית ברירה אני משלים עם העובדה ששניהם אינם קיימים עוד, לפחות לא בצורה שהיו. ושוב ברחוב ורשבסקה, ושוב- איך לו- אני נפגש במקרה עם סימה. סימה הולכת בליווית אשה שחזרה זה עתה מביקור בטבריה אצל כלתה היהודיה ואצל נכדה. בנה נהרג בתאונת דרכים לפני העלייה ארצה. "קובל יפה מטבריה" אני אומר בלי להרהר ומבקש מסימה לתרגם זאת לאשה האומללה. זה מה שהרגשתי באותו רגע. עוד כשעה נותרה לצום. אני מתישב על ספסל די רטוב בטיילת, מול השעון האלקטרוני המותקן בבניין שממול: טמפרטורה 18.5 מעלות צלזיוס והשעה 19.02. השמש עומדת לשקוע בשעה הקרובה והשמיים מעוננים, אך יש עוד מספיק אור לפתוח את ספר תהילים ולשקתע בו. לקראת השעה שמונה בערב אני נע לעבר בית הכנסת הגדול. בבית הכנסת הגדול שער הכניסה למתחם עדיין פתוח, עדיין לא הסתיימה העבודה. גם שתי עובדות יגיעות עומדות על הפיגומים ומלששות ליטוש אחרון את הטיח. המרצדס הצהוב מגיע עם הנהג. אני מחפש לשוא בעננים את שלוש הכוכבים הראשונים. אנו עולים על המכונית ונוסעים למסעדה לאכול בורשט ולביבות (אלא מה...).

תם יום כיפור תשס"ג- יום הכיפור ראשון שלי בנכר, יום כיפור משונה ומאוד מרגש. צבי רו.

ביקור בבמובה, ראשית שנות החמישים. ברל גוטמן שני משמאל.